

Աստվածաբանական միտքը Վասպուրականի Արծրունիների թագավորության շրջանում

Ներսիսյան Ա. Ա.

Երևանի պետական համալսարանի

Աստվածաբանության ֆակուլտետ, ասպիրանտ (Հայաստան, Երևան)

arshaknersisyan@mail.tu

Վճռորոշ բառեր՝ Աստվածաբանական միտք, Արծրունիների թագավորություն, Գագիկ Արծրունի, հայ և բյուզանդական եկեղեցիներ, Քրիստոս, մարդկային և աստվածային բնություններ, Անանիա Նարեկացի, պաշտամունք

Богословская мысль во времена Арцрунинского королевства Васпуракан

Нерсисян А. А.

Ереванский государственный университет

Теологический факультет (Армения, Ереван)

arshaknersisyan@mail.ru

Резюме: В период Арцрунинского королевства Васпуракан развивалась не только армянская культура и церковное строительство, но и богословская мысль того времени. Гагик Арцруни был не только политиком, но и богословом. Его богословский ум служил не только для укрепления христианской веры, но и для политических целей. Другими великими людьми этого периода богословской мысли были Анания Нарекаци и Григор Нарекаци.

Ключевые слова: Богословская мысль, Царство Арцруни, Гагик Арцруни, Армянская и Византийская церкви, Христос, человеческая и божественная природа, Анания Нарекаци, поклонение

The theological thought in the period of Artsrunies of Vaspurakan

Nersisyan A. A.

Yerevan State University

Faculty of Theology (Armenia, Yerevan)

arshaknersisyan@mail.ru

Abstract: In The period of Artsrunies of Vaspurakan was evolved not only the Armenian culture and church building but also the theological thought of that time. Gagik Artsruni was not only a politician but also a theologian. His theological mind was served not only for the strengthening of the Christian faith but also for political purposes. The other greats of this period of the theological thought were Anania Narekatsi and Grigor Narekatsi.

Key words: Theological thought, Kingdom of Artsruni, Gagik Artsruni, Armenian and Byzantine churches, Christ, martial and divine nature, Anania Narekatsi, worship

Արծրունիների թագավորության (908-1021) շրջանում Վասպուրականում բարձր զարգացում է ապրում փիլիսոփայական և մասնավորապես աստվածաբանական միտքը: Հասկանալի է, որ այդ մտքի զարգացման հիմնական կենտրոնները եկեղեցիներն էին: Բայց, դրանով հանդերձ, պետք է նշել, որ բավական խորը աստվածաբանական միտք է ունեցել նաև թագավորության հիմնադիր Գագիկ Արծրունին: Այս առումով բավական հետաքրքիր է նրա մի թուղթն՝ ուղղված բյուզանդական կայսր Ռոմանոս Լեկաբենոսին (920-944) և «Բյուզանդական եկեղեցվո ժամանակակից պետին, որ մեծագույն հավանականությամբ

Տրյուփոն պատրիարքը (դեկտ. 927-օգոստոս 931) պիտի ըլլա [2, էջ 94]»:

Թղթին կամ նամակին անդրադառնալը կարևոր է այն տեսանկյունից, որ այնտեղ արձարծվում են դավանաբանական խնդիրներ: Վ.Վարդանյանն այդ նամակի ուղարկման պատճառ է համարում Բյուզանդիայի՝ Վասպուրականը նվաճելու ձգտումները: Ըստ նրա՝ Գագիկ Ա-ն փորձել է իր երկիրը գերծ պահել դրանցից՝ «խնդրելով հայերին վերցնել իր հովանավորության տակ [1, էջ 104]»:

Կարելի է համաձայնվել նույն Վ.Վարդանյանի հետ, որ Գագիկն այս ուղերձով ոչ թե ուզեցել է դառնալ կայսեր վասալը, այլ այն

դարձնել «դիվանագիտական այն սողանցքներից մեկը, որի միջոցով հույս ուներ խույս տալ բյուզանդական նվաճման քաղաքականությունից [1, էջ 104]»:

Եվ իսկապես, Գագիկ Ա-ն փաստորեն դնում է հայ և բյուզանդական եկեղեցիների միավորման հարցը, դիվանագիտորեն ցույց տալով, թե կան դրա հիմքերը: Նա, նախ հետևյալն է գրում. «Ձի ոչ միայն սիրողաբար հարկանեաքկայսեր, այլև առ սուրբ հաւատոյն միավորութիւն խոստովանութեան հաղորդս և հաւասարս գտանեաք [3, էջ 295]»:

Դոկտոր Մեսրոպ Գրիգորյանը այն կարծիքն է հայտնում, թե Արծրունին այս տողերով նկատի ուներ եկեղեցական պատմության նախաքաղկեդոնական ժամանակաշրջանը, երբ քրիստոնեական գաղափարախոսությունից չէին անջատվել նեստորականությունը և քաղկեդոնականությունը [2, էջ 94]»:

Այսինքն, հետևությունն այն է, որ ըստ Գագիկ Արծրունու կան հայ և բյուզանդական եկեղեցիների միավորման հիմքերը, որոնց միջև առաջացած տարբերությունը Քրիստոսի բնության կամ Քաղկեդոնի ժողովի հարցն է: Գագիկ Արծրունին իր հիմնավորումները ներկայացնում է՝ վկայաբերելով Հայաստանյայց եկեղեցվո ղավանության մեծագույն հեղինակներին՝ սկսած Գրիգոր Լուսավորիչից: Եվ նա այն տեսակետին է, որ «հայ եկեղեցին **մի բնություն** խոսքով կարտահայտեր և կարտահայտե ոչ թե **միակ բնություն** ի Քրիստոս, այլ աստվածային և մարդկային բնությանց հրաշալի **միավորությունը** [2, էջ 94]»:

Ստացվում է, որ Գագիկ Արծրունին ընդունելով Քրիստոսի միաբնակությունը, դիվանագիտորեն փորձում է չժխտել նաև նրա մարդկային բնությունը, որն ընդունում է քաղկեդոնական եկեղեցին: Պարզ է, որ Գագիկը հետապնդել է քաղաքական նպատակներ:

Իր նամակում Գագիկ Արծրունին այց հարցից բացի քննարկում է մեկ հարց ևս՝ Երրորդության փառաբանությանը նվիրված «Սուրբ Աստված» երգի «ոչ խաչեցար վասն մեր» հավելվածի պարագան, որում կայանում էր հայ և բյուզանդական եկեղեցիների մյուս կարևորագույն տարբերությունը: Ասորիքի, Եգիպտոսի և Հայաստանի աստվածաբանները պնդում էին, թե «որ խաչեցար» խոսքը վերաբերվում է միայն Քրիստոսին, մինչդեռ բյուզանդացիները

դրանում աղանդավորական վտանգ էին տեսնում՝ «խորհելով, ըր գուցե ոմանք խաչելությունը ընդհանրապես Երրորդության հետ առնչէին և կամ աստվածային բնությունը ևս խաչյալ իմանային [2, էջ 94]»:

Սա նույնպես բխում էր Քաղկեդոնի կամ Քրիստոսի բնության մասին վեճերից: Եվ ահա, Գագիկ Արծրունին հետևյալ կերպ է լուսաբանում «որ խաչեցարի» իմաստը. «Քաւ մի լիցի. որ երրորդութեանն զփառաբանութիւնս զայս վերաձայնեմք, այլ որդոյ միայնոյ. որպէս զմարդանալն ի Կուսէն Որդոյ միայնոյ հավատամք, որպէս զխաչն և զմահն Որդվոյ խոստովանիմք [3, էջ 298]»:

Դոկտ. Մեսրոպ Գրիգորյանն այս խնդրո վերաբերյալ հետևյալ տրամաբանական եզրակացություններին է հանգել, որոնց հետ լիարժեքորեն կարելի է համաձայնվել. «Առ այս նամակագիրը կայիտառե Սոկրատի եկեղեցական պատմութենէն վկայություն մը՝ ըստ որում Հովհան Ոսկեբերան, արիոսականներու դեմ պայքարի ընթացքին, հրահանգած էր գիշերային պաշտամունքին ժամանակ երրորդությունը փառաբանել առանց «որ խաչեցարի», իսկ առավոտյան ժամերգության մեջ Երեքսրբյանը «Որդվոյ ընծայեցուցանելը»: Արծրունի կիիշե նաև Սոկրատա մյուս վկայությունը, շարունակում է նա, - թե Իզնատիոս Անտիոքացի (1-2-րդ դդ.) առաջինն էր, որ կարգադրեց «յերկոյս եւ ի վաղորդեան»՝ պաշտամունքի ժամուն Երեքսրբյանը ի վերա Որդվո երգել: Սույն տեղեկությունները Գագիկ քաղած է Սոկրատի Պատմության հայերեն խմբագրութենէն կամ այսպես կոչված «Փոքր Սոկրատեն», որովհետև բուն Սոկրատի Պատմության մեջ նման հաղորդումներ չկան: Հետևաբար, կենթադրեմ, որ Բյուզանդիոնի կայսրը, Կ.Պոլսոյ Պատրիարքը և այլ աստվածաբաններ զարմացած պիտի ըլլան հայոց այս մեկնաբանության վրա [3, էջ 96-97]»:

Գագիկ Արծրունու նամակը գնահատելի է նրանով, որ այնտեղ նոր ձևով է մեկնաբանվում հայոց միաբնակ եկեղեցու գաղափարախոսությունը և փաստորեն՝ **Քրիստոսի՝ որպէս Աստծու պաշտամունքի ընդունումը հիմնավորվում է մարդկային և աստվածային բնությունների միավորմամբ: Հենց այդ մարդկայինի շեշտումը հաճո էր Բյուզանդական կայսրությանը, որն ուներ քաղկեդոնական դավանանք:**

Գագիկ Արծրունին իր նամակն ավարտում է հետևյալ կոչով. «Եթե իցե արդեք հնարաւոր իբաց բառնալ զկրճիմն՝ որ կայ ի միջի, ըստ Առաքելոյն Պատարոսի, զցանկն քակել և զնիջնորմն յատակել, և զերկուսինն հաստատել ի մի նոր մարդ, յոր կոչեցաք ծննդեամբ սուրբ ավագանին [3, էջ 301] »:

Գործնական առումով, անշուշտ, դժվար էր միավորել երկու եկեղեցիները, բայց, ինչպես ճիշտ կերպով նկատել է Մ. Գրիգորյանը՝ «Համենայն դեպս, չի կրնար առ այդ կասկած լինել, որ Արծրունյաց թագավորը իր աստվածաբանական թուղթով հաջողեցավ շահիլ Ռոմանոս կայսեր համակրությունը և ապահովել անոր քաջալերությունը ի նպաստ Վասպուրականի դիրքի հզորացման [2, էջ 98; 4, էջեր 77-83] »:

Այսպիսով, Գագիկ Արծրունին ժամանակի ոչ միայն քաղաքական, այլև աստվածաբանական մտքի կարևորագույն կրողներից էր:

10-րդ դարի նշանավոր աստվածաբան – փիլիսոփա էր Նարեկավանքի առաջնորդ և դպրոցի հիմնադիր Անանիա Նարեկացին (ծննդյան թիվը անհայտ-մահը մոտավորապես 978թ.): Նրան ժամանակին մեղադրել են թոնդրակյան շարժմանը հարելու մեջ, որը կարծում ենք, իրականությանը չի համապատասխանում: Կաթողիկոս Անանիա Մոկացու պահանջով իր դավանանքի մասին գրել է «Գիր խոստովանութեանը», ուր հերքել է թոնդրակյաններին հարելու իր հասցեին եղած մեղադրանքները, նույն կաթողիկոսի հրամանով գրել է նաև «Նախաճառութիւն ընդդէմ թոնդրակեցոց» աշխատությունը: Ուխտանեսը հիշատակում է նաև Անանիա Նարեկացու «Հավատարմատ» աշխատության մասին, ուր հեղինակը ձաղկել է «երկաբնակներին»: Ցավոք նրա աստվածաբանական հայացքների վերաբերյալ հնարավոր չէ ընդհանուր եզրակացության հանգել հիշատակված աշխատությունների մեզ չհասնելու պատճառով:

Վասպուրականի Արծրունյաց թագավորության շրջանում ոչ միայն տեղի, այլ ընդհանրապես հայ փիլիսոփայական մտքի գագաթը հանդիսանում է Գրիգոր Նարեկացին: – Նա համարվում է Հայաստանում միստիցիզմի ամենամեծ ներկայացուցիչը: Ինչպես արդեն նշել ենք, Գրիգոր Նարեկացու մտածողության կիզակետը մեղքերը քավելով գերագույն տիրոջը միանալու, նրա մի մասնիկը դառնալու

ձգտումն է: Նրա մեծ ողբերգության էությունը կայանում է նրանում, որ նման ձգտում ունենալով, իր պոեմում երբեմն հնարավոր է համարում դրա իրականացումը: Բայց մյուս կողմից էլ, ըստ նրա մտածողության, քանի որ մարդը երկրային էակ է և մեղսալից, այդ պատճառով գերբնականի հետ միաձուլումն անհնար է: Եվ այստեղից էլ գալիս է Գրիգոր Նարեկացու փիլիսոփայական մտքի երկվությունը. մի կողմից նա կարծես հնարավոր է համարում վեհի, երկնայինի հետ միավորվելը, երկրորդ կողմից էլ՝ մարդու մեղսունակ էությունն ըստ նրա արգելք է հանդիսանում դրան: Մրանում է կայանում մեծ մտածողի ողբերգությունը: Մի խոսքով՝ **Նարեկացու միստիցիզմի էությունը հետևյալում է՝ մարդն իր մտավոր և հոգևոր բոլոր հնարավորություններով պետք է ձգտի նմանվել Աստծուն, որպեսզի մերձենա և ձուլվի նրա հետ:**

Սակայն, խորհրդահայ գրականագիտության մեջ երբեմն այն տեսակետն էր հնչեցվում, որ Նարեկացու միստիկական գաղափարները ավելորդ էին դարձնում եկեղեցու և հոգևորականության՝ որպես մարդու և Աստծու միջև միջնորդի դերն ու նշանակությունը: Այս եզրակացության համար հիմք էին ծառայեցնում Նարեկացու ուղիղ խոսքն Աստծու հետ: Կարծում ենք, որ սա միանգամայն արհեստական տեսություն էր՝ հետևանք խորհրդային գաղափարախոսական պարտադրանքների: Նախ՝ Նարեկացին ինքը հոգևորական անձնավորություն էր, Նարեկավանքի և դպրոցի ղեկավարը Անանիա Նարեկացուց հետո: Մա նշանակում է, որ նա Աստծու հետ խոսում էր որպես հոգևորական անձնավորություն, նրա հավատի տան սպասավոր: Երկրորդ. Գրիգոր Նարեկացին երբեք չի դնում եկեղեցու և հոգևորականության՝ որպես հավատի միջնորդի բացառելու խնդիր, ինչն անում էին թոնդրակյանները: Նա ոչ աղանդավոր էր և ոչ էլ հայ քրիստոնեական եկեղեցին ու կրոնը մերժող գաղափարախոս: Պարզապես դնում էր մարդու՝ աստվածային մաքրության խնդիրն առհասարակ՝ առանց տարանջատելու հոգևորականին աշխարհիկ մարդուց:

Ամփոփելով ամբողջ շարադրվածը, անհրաժեշտ է շեշտել, որ Վասպուրականի Արծրունյաց թագավորության գոյության տարիներին (908-1021 թթ.) հայ աստվածաբանական

միտքը ապրել է վերելքի և ծաղկման կարևորագույն մի ժամանակաշրջան և այդ մտքի արդյունքները գեղեցիկ ու բուրումնավետ մի ծաղիկ են հանդիսանում 10-11-րդ դարերի ընդհանուր հայ հոգևոր-մշակութային կյանքի ծաղկեփնջի մեջ:

Օգտագործված գրականության ցանկ

1. **Վարդանյան Վ.**, Վասպուրականի Արծրունյաց թագավորությունը, Երևան, 1969:
2. **Դոկտոր Մեսրոպ Գրիգորյան**, Գագիկ Արծրունի և Գագիկ Բագրատունի թագավորների թղթերը

- բյուզանդական արքունիքին: // «Պատմաբանասիրական հանդես», Երևան, 1989, թիվ 3:
3. «Գիրք թղթոց», Թիֆլիս, 1901:
 4. **Դր. Մեսրոպ եպս. Գրիգորյան**, Երկու աստուածաբան թագավորների նպաստ Գագիկ Արծրունի Վասպուրականի և Գագիկ Բագրատունի Անիի: // «Էջմիածին», 1986, թիվ 11-12:

Տժանա/Հանձնվել է՝ 15.09.2019

Рецензирована/Գրախոսվել է՝ 20.09.2019

Принята/Ընդունվել է՝ 22.09.2019